

Kormány Attila¹

A totális állam filozófiája: a legizmus²

Absztrakt

A kínai állam egyesítése előtt, az i.e. V. és III. század között, több olyan eszmerendszer jött létre, amely máig hatóan befolyásolta nem csak a kínai közgondolkodást, de az államról és a jogról való gondolkodást is. A Hadakozó Fejedelemségek korszakában az egyes államok keresték azt az eszközt, amellyel hegemoniára törhetnek. A legisták által kidolgozott eszmerendszerben találták meg Qin állam képviselői azokat az elveket, amelyeket a gyakorlatba átültetve végül felülkerekedtek a többi államon és egyesítették Kínát. Ezek a tanok minden szempontból forradalminak bizonyultak: elvetették a konfuciánus tanításokat, bevezették a jutalmazások és büntetések rendszerét, ez utóbbiakat rendkívül részletesen kidolgozták, rendkívül szigorú szabályokat alkottak meg, a törvény hatályát mindenkire egyenlően kiterjesztették, minden erőforrást az állam szolgálatába állítottak.

Kulcsszavak: állam, jog, filozófia, jogi kultúra, hatalomelmélet, Kína

Abstract

Before the unification of China, between the 5th and 3rd centuries BC, several systems of thought emerged that have had a lasting influence not only on Chinese public opinion, but also on thinking about the state and the law. During the Warring States period, individual states sought a means by which they could achieve hegemony. In the system of ideas developed by the Legalists, the representatives of the state of Qin found the principles which, when put into practice, ultimately enabled them to prevail over the other states and unify China. These doctrines proved revolutionary in every respect: they rejected Confucian teachings, introduced a system of rewards and punishments, the latter of which were worked out in great detail, established extremely strict rules, extended the law to everyone equally, and placed all resources at the service of the state.

Keywords: state, law, philosophy, legal culture, theory of power, China

Az i.e. IV–II. században Kína jelentős politikai-, gazdasági- és társadalmi átalakuláson ment keresztül. A mai Kína keleti területein több, kisebb-nagyobb államalakulat küzdött a hegemonia megszerzéséért. A fejedelemségek közötti háborúk állandósultak, a hatalomért vívott harcban a régi erkölcsök és elvek már nem jelentettek semmit. A nemzeti normák erodálódtak, a „testvéri szolidaritás” elvei megszűntek és helyükbe a hatalom megszerzésének és megszervezésének különféle elvei kerültek, miközben keresték azt az eszközt, amellyel meg

¹ Adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

² Jelen tanulmányban a kínai nyelvű filozófiai szövegek magyar fordításai Tőkei Ferenc három kötetes összefoglaló munkájának II. kötetéből származnak. Tőkei Ferenc: Kínai filozófia. Ókor – II. kötet. Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005. A tanulmány DOI száma: 10.59558/2025.4.105

tudják megszerezni az uralmat a többi állam felett. A Hadakozó Fejedelemségek korszakában jöttek létre azok a szellemi áramlatok – elsősorban a konfucianizmus és a legizmus –, amelyek máig hatóan meghatározzák nem csak a tágabb értelemben vett kultúrát, hanem ennek egyik jelentős szeletét, a jogi kultúrát is. Az előbb említett irányzatok azonban csak egy-egy áramlatot képviseltek a „100 iskola” („Ba jia”)³ közül, ezek közül a jog⁴ működésére a legizmus volt leginkább hatással.

A legizmus („Fa jia” – „Törvénykezők iskolája”⁵) a kínai fejedelemségek közötti kül- és belháborúk ellenreakciójaként jött létre keresve azt az eszközt, amellyel az állam képes annyira megerősödni, hogy meg tudja védeni magát és hódító háborúkat is tud indítani, ehhez azonban minden erőforrásnak az állam rendelkezésére kell állnia. Herrlee G. Creel a Chicagói Egyetem professzora a legistákat az első totalitárius eszmerendszer kidolgozójaként aposztrofálta, mert az egyének minden cselekedetét, munkáját, gondolatát az uralkodó szolgálatába kellett állítania, a személyes motivációknak vagy az egyéni jólétnek itt nem jutott szerep.⁶ Minden embernek az állam szolgálatában kell állnia, az állam pedig csak egy eszköz az uralkodó kezében, amivel a céljait el tudja érni. Az állam szimbolizálja a közérdeket, míg az egyének reprezentálják az önző magánérdekeiket, amelyek egy jól kormányzott államban nem juthatnak szerephez.⁷ A legizmus a szó szoros értelmében soha nem vált „iskolává”, a többi filozófiai áramlattal szemben itt nem hivatkozhatunk egy alapítóra, akinek a tanait később követték vagy magyarázták. A „Fa jia” egyszerűen az utókor által az „iskolára” ragasztott név, több gondolkodó – sokszor párhuzamosan – jutott arra a felismerésre, amiről az iskola a nevét kapta, hogy az állam megerősítése a törvények („fa”) megszigorításán keresztül érhető el, amely mindenki számára kötelező, a törvényeknek elrettentő erejűeknek és rendkívül szigorúaknak kell lenniük.

A legista tanokon belül több filozófiai áramlatot is találunk, bár a kiindulópont nagyjából egységes. A legjelentősebb legista filozófusok: Guan Zhong⁸ (?-i.e. 645), Shen Buhai⁹ (?-i.e. 337), Shen Dao¹⁰ (kb. i.e. 350–275), Shang Yang¹¹ (?-i.e. 338) és Han Fei (i.e. 280–233).¹² Az első legistának Guan Zhongot tartják, akinek munkája a „Guanzi” számos olyan

³ Jelen tanulmány a kínai szavak átírásánál a tudományos irodalomban elfogadott pinyin rendszerű átírást használja, az ún. népszerű magyar átírás helyett.

⁴ A kínaiak nem ismerték a „jog” európai értelemben vett absztrakt fogalmát, számukra kizárólag a tárgyi jog létezett, a törvényt állami „kéziszerszámnak” használták és a szabályok tartalma legtöbbször – az európai jogszemlélet szerint – büntetőjogi volt. Olyannyira ez volt az uralkodó értelmezés, hogy egy első századból származó kínai szótár egyenesen így fogalmaz: „Fa xing ye”, azaz „a törvény: büntetés.” A „jog”, mint a jogosultság elvont fogalmára egészen a XX. század közepéig karakter sem létezett a kínai nyelvben. Jelen írásban, amikor „jog” szerepel, azon a kínai felfogás szerint az állam által kibocsátott törvényt kell érteni.

⁵ A „fa” szó „mintát” és „mérce” is jelenthet kontextustól függően. A „legizmus” szó a kínai nyelvben nem szerepel, a szó a latin „lex” szóból származik, francia és angol származású sinológusok terjesztették el a XIX. században.

⁶ Creel, Herrlee: *Chinese Thought from Confucius to Mao Tse-Tung*. University of Chicago Press, Chicago, 1953, 140. o.

⁷ Fu, Zhengyuan: *China’s Legalist: The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling*. M.E. Sharpe, New York, 1996. 107. o.

⁸ Az első legistának Guan Zhongot tartják, aki Qi állam főminisztere volt, a nevét viselő „Guanzi” című gondolatgyűjtemény későbbi kompiláció eredménye. Creel: i.m. 141. o.

⁹ Han állam minisztere volt 15 évig, a nevét viselő „Shenzi” elveszett. Az adminisztratív módszerek („shu”) fontosságát hangsúlyozta a kormányzásban. Creel: i.m. 141. o.

¹⁰ Qi államban valószínűleg rendelkezett valamilyen tisztséggel, legalább annyira legistának, mint taoistának is tartják, írásaiban a „shih”-t, a „hatalmat és erőt” hangsúlyozta, amivel az uralkodónak kell bírnia. Creel: i.m. 141. o.

¹¹ Qin állam főminisztere volt, aki a törvények jelentőségét hangsúlyozta, intézkedései nyomán jelentősen megerősítették az államot. Munkája a „Shangjun shu” későbbi kompiláció eredménye és nem biztos, hogy ő írta a neki tulajdonított művet.

¹² Han Fei Han állam uralkodócsaládjából származott, később Qin állam főminiszterének (Li Si) „nem hivatalos” tanácsadója lett, aki végül is átültette a gyakorlatba a legista tanokat.

elemet tartalmaz, amely később a legista tanokban megjelent. Az első miniszter a törvények erejében látta azt az erőt, amellyel az állam megerősíthető: „Ezért semmi sem fontosabb, mint a szupremácia elérése. A szupremácia elérése azt jelenti, hogy a törvényeket meg kell hozni, a rendeleteket végre kell hajtani.”¹³ A törvények és rendeletek nem csak a népet kötelezik, hanem a hivatalnokok számára is állandó igazodási pontokat jelentenek. Amikor az emberek „léhák és kicsapongóak” voltak, akkor a régi uralkodók büntettek és jutalmaztak. „Ha a jutalmak csekélyek voltak, az emberek nem profitáltak belőle; ha a tiltások enyhék voltak, az egyének nem féltek. (...) Ha a büntetésektől az emberek nem félnek, akkor az erőszakos emberek könnyedén veszik ezeket és megsértik a tiltásokat. (...). Ha a szabályok jól vannak megállapítva, akkor azt teszik, ami helyes.”¹⁴ A törvény szabálya egy olyan eszköz, amellyel a konform viselkedés elérhető, ezáltal az emberek tudni fogják, hogyan viselkedjenek. „Ezért a kivégzések, a tiltások és a büntetések azért vannak, hogy mindenki a Daot kövesse. Az államügyek a törvény hatalma alatt állnak. A törvények a politikai hatalom által jönnek létre, a politikai hatalom a Dao által jön létre.”¹⁵ A Guanzi szerint két dolognak állandónak kell lennie a kormányzásban: a törvényeknek világosoknak kell lenniük és szigorúan be kell tartatni őket, másrészt meg kell tiltani az embereknek, hogy a saját magánérdekeiket kövessék. Ezek követése azt eredményezi, hogy „az emberek felülkerekednek a törvényen és zűrzavart támasztanak.”¹⁶ A Guanzi-ban már megjelennek a legizmus alaptanításai: a sikeres uralkodónak közérthető törvényeken keresztül kell ellenőriznie a hivatalnokait, hogy megakadályozza a bürokratikus klikkek kialakulását és a közigazgatás korrupcióját. Az uralkodónak objektív és pártatlan törvényeket kell hoznia, amelyek olyan büntetéseket és jutalmazásokat tartalmaznak, amellyel a társadalmi rend létrehozható és fenntartható. A „Dao” abban a korlátozott legista felfogásban jelenik meg, amely szerint a „Dao” az az út, amikor a dolgok rendben vannak és az uralkodás elvei összhangban vannak a „Dao”-val.¹⁷

A legizmus szerint az uralkodónak a jog szabályain keresztül kell kormányoznia, egyenlően alkalmazva azt minden emberre. A jogszabályoknak szilárdnak, érthetőnek és megfelelően részletesnek kell lenniük. A normák magát az uralkodót is kötelezik, aki nem cselekedhet csupán a saját szubjektív megfontolásai vagy érdekei szerint.¹⁸ Maga Shang Yang ezt ekként fogalmazta meg: „Amikor az uralkodó és a hivatalnokok saját érdekei felülírják a jogszabályokat azok végrehajtása során, akkor káosz lesz. Ezért a jogszabályokat rögzíteni kell és tisztázni a kötelesegeket, a szubjektív szempontok nem játszhatnak szerepet a jogsértés megállapításában.”

A legizmus legjelentősebb alakja Han Fei volt, aki egységes rendszerbe rendezte a legista tanításokat.¹⁹ Amíg Konfuciusz úgy gondolta, hogy ha az uralkodó rendelkezik a 4 fő erénnyel (emberség – „ren”, igazságosság – „yi”, szokások és illemszabályok betartása – „li”, bölcsesség – „zhi”), akkor a társadalom prosperál és benne harmónia uralkodik, addig a legisták szerint a társadalmi rendet csak a jogszabályok kikényszerítésén keresztül lehet elérni. A legisták olyan objektív, részrehajlástól mentes normarendszert, intézményrendszert és eljárásokat vezettek be, amelyek a régi társadalomszervezet helyébe egy racionális világot állítottak egységes szabályokkal és igazgatási renddel, előre tételezett büntetésekkel és

¹³ Ryckett, W. Allyn: *Guanzi: Political, Economic, and Philosophical Essays from Early China I*. Princeton University Press, New Jersey, 1998, 171. o.

¹⁴ Uo. 172. o.

¹⁵ Uo. 78. o.

¹⁶ Uo. 147. o.

¹⁷ Uo. 143. o.

¹⁸ De Forges, Roger V. – Fang, Qiang: *Were Chinese Rulers above the Law? Toward a Theory of the Rule of Law in China from Early Times to 1949*. 5. o. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=896910, (2024.02.03.)

¹⁹ Han Fei (i.e.280?–234) fő műve, a Hanfeizi szinte teljes egészében ránk maradt, a legizmus legteljesebb összefoglalását adva.

jutalmazásokkal, kollektív felelősségi rendszerrel, és az elvégzett szolgálatok fejében adományozott rangokkal. Érdeemes megjegyezni, hogy a „konfuciánus köntösbe bújtatott legizmus” gyakorlatilag végig kísérte a császári Kína joghoz való viszonyát. Zhu Xi²⁰ egyenes azt állította, hogy az ősi királyok és Konfuciusz tanításai „soha nem kerültek át a gyakorlatba”, a legista Qin-állam elvei és gyakorlata azonban sokkal inkább, mert „Qin törvényeinek mindegyike az uralkodó hatalmának kiemelésében, az alattvalók elnyomásában volt érdekelt.”²¹ A legisták értelmezésében a társadalom egy piramisszerűen felépülő hierarchikus rendszer, amelynek élén az omnipotens uralkodó áll, mint vadász és pásztor, alatta a miniszterei és hivatalnokai, alattuk a katonák és a parasztok. Az ideális társadalmi rend hasonlít egy állatfarmra, ahol az uralkodó kivételével mindenki egy háziasított állat, a miniszterek és a hivatalnokok a házőrző kutyák és a vadászó sólymok, a nép képezi az összeterejt marhákat és birkákat, a nemkívánatos elemek pedig a vadászatnak esnek áldozatul. Az uralkodó totális hatalmát csak úgy lehet biztosítani, ha a társadalmi élet minden szegmensét és minden résztvevőjének cselekedeteit uralja, minden ember csak egy csavar az államban, az állam pedig az uralkodó eszköze és szerszámosa. Az állam testesíti meg a közérdeket, amíg az egyének az önző és kicsinyes érdekeiket.²²

Han Fei, aki Han állam uralkodócsaládjának a tagja volt, látván a hazájában uralkodó zűrzavar és a külső támadások által jelentkező állandó veszélyt, olyan tanácsokkal próbálta el ellátni a hozzá fordulókat, amellyel a rend és szervezettség megőrizhető. A célja az volt, hogy meghatározza azokat az elveket, amelyekkel leghatékonyabban biztosítható az állam megmaradása – túlélése –, illetőleg a köz érdekeinek megtartása, legyen szó akár az uralkodóról, akár a népről. Elutasított minden olyan korábbi gondolatot, amely a „modellkormányzásra” és az ősi királyok erényeire és intézményeire épített. Minden olyan filozófia, amely kiszámíthatatlan belső értékekre épít – mint például a konfucianizmus –, a kormányzati irányításban nem lehet sikeres, ezek elégtelen eszközök a béke és prosperitás biztosítására. A legisták látták, hogy a háborúzó fejedelemségekben a régi arisztokrácia az, amelyik „kerékkötője” a változásoknak, ezért az elsődleges céljuk az arisztokrácia hatalmának megtörése volt, ehhez azonban objektív törvények kellettek. Az uralkodó osztály magatartását a szertartások szabályain kívül lényegében nem korlátozta semmi, ezért kell az uralkodónak írott szabályokat kibocsátania, amely egyenlően kötelező minden emberre. Ez az elv nagyban elősegítette a központi hatalom megerősödését és az írott kódexek megjelenését, amelyek révén a király az ország minden erőforrását ki tudta használni.²³ A „Lüshi Chunqiu” („Lü mester tavasza és ősze”)²⁴ a közérdeket hangsúlyozza, mert a béke csak ezen keresztül érhető el: „A hajdanvolt, régi szent királyok („shengwang”) az égalatti kormányzásban mindig a közérdeket („gong”) tekintették a legelőbbre valónak. Ha a közérdek érvényesül („gong”), akkor az égalattiban béke uralkodik. A béke tehát a közérdek érvényesüléséből („gong”) származik.”²⁵

A legisták az erős államban és az általa kibocsátott törvényekben látják azt az eszközt, amellyel a társadalmi rend fenntartható. A legista ideológia minden olyan korábbi filozófiát, teóriát elutasított, amely az állam megerősítését gátolja. A legisták gyakorlatilag megtagadtak minden korábbról áthagyományozott kormányzati irányítási teóriát, ezért egyes kutatók a legistákat „ellenforradalminak” tartják.²⁶ Ez annyiban igaz, hogy valóban megkérdőjelezték mindazt, amit a konfucianizmus hirdetett, sőt úgy gondolták, hogy a társadalmi rend

²⁰ Zhu Xi (1130–1200), a neokonfucianizmus megteremtője, a Song-korszak (960–1279) legnagyobb hatású filozófusa.

²¹ Fu: i.m. 62. o.

²² Uo. 107. o.

²³ Dawson, Raymond: A kínai civilizáció világa. Osiris, Budapest, 2002, 99. o.

²⁴ Qin állam egykori főminiszterének (Lü Buwei i.e.300-235) udvarában összeállított filozófiai munka.

²⁵ Tőkei Ferenc: Kínai filozófia. Ókor – II. kötet. Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005. 371. o.

²⁶ Creel: i.m. 135. o.

fenntartásához az erkölcsi rend szükségtelen, mert az emberben meglévő „rossz” rendszeresen bajba sodorja az egyéneket, ezért van szükség szigorú törvényekre és elrettentő büntetésekre. A múlt uralkodóinak tanításai, példái és tettei egyébként sem érnek semmit a jelen problémák megoldásában, mert hiába is várnának az emberek egy nagy formátumú uralkodóra, mint Yao vagy Shun,²⁷ ez „olyan, mint egy fuldoklóval közölni, hogy várjon türelemmel egy olyan kiváló úszóra, aki éppen valamely távoli fejedelemségben van.”²⁸ Olyan törvényeket („fa”) és uralkodási módszereket („shu”) kell kidolgozni, „amelyekkel az államot oly erőssé tehetjük, hogy képes lesz végre egyesíteni az égalattit.”²⁹ Abban a korban, amikor a legista tanok „virágzásnak indulnak” már csak három fejedelemség (Qi, Chu és Qin) harcolt egymással, amelyből Qin került ki győztesen. Sikerének alapvető oka a patriarchális hagyományok gyengesége és a legista tanok gyakorlati alkalmazása volt. A tennivaló is világos volt „szétzúzni a patriarchális intézményeket és erkölcsöket, s irtani védelmezőjét, a konfucianizmust.”³⁰ A legizmus Qin állam hivatalos ideológiájává lett, amelynek segítségével a későbbi első császár Qin Shi Huangdi i.e. 221-ben egyesítette Kínát.

Sima Qian³¹ történetíró az i.e. II. században azt írta, hogy a legisták tanaiban a legfurcsább mégiscsak a törvény előtti egyenlőség elve volt, amelynek révén „(...) nem tesznek különbséget nemes és közember között; hagyják, hogy mindenkit a törvények alapján ítéljenek meg, így a tiszteleten és jóindulaton alapuló kapcsolatok mind megszűnnek”³². Ez az elv élesen szemben állt a hagyományos hierarchikus társadalomszemlélettel és az abból eredő privilégiumokkal. Shang Yang a büntetések uniformizált jellegén azt értette, hogy a büntetések nem „ismernek” sem rangot, sem osztályt. A miniszterektől a hivatalnokokon át egészen az egyszerű közemberekig, bárki, aki megsérti az uralkodó rendelkezéseit – az állam által előírt szabályokat –, az bizonyos lehet benne, hogy halállal fog bünhődni. A büntetések alkalmazásának azonban van egy sajátos paradoxona: „Azért alkalmazunk büntetéseket, hogy eltöröljük a büntetéseket és (ezáltal) az állam jól kormányzott lesz. (...)” Ez a látszólagos ellentmondás a következőket jelenti: „Amikor bölcs szabályok vannak az államban, akkor nincsenek kivégzések, mert nincs halálbüntetés. A törvények kihirdetése során világossá és könnyen érthetővé kell tenni azokat; az igazságügyminiszternek és a hivatalnokoknak, mint tanítóknak kell működniük, hogy megértessék ezeket a szabályokat az emberekkel. Az emberek mindannyian tudni fogják milyen cselekményt üldöznek és mi az ami kerülendő. A boldogságot és jólétet keresvén és a sorscsapásokat elkerülendő az emberek saját magukat irányítják.” Ennek következtében a birodalom eléri azt az állapotot, amikor hosszú ideig rend lesz.³³

Az első lépés, a királyi hatalom megerősítése, a centralizált hatalom kialakítása és az ezen kívül létező hatalmasságok megszüntetése: „Ha az ország területe szétdarabolódik, az egyes családok (sijia) meggazdagodnak; ha az uralkodó mélyre süllyed, a főhivatalnokok nagy hatalomra tesznek szert.”³⁴ „Ha az uralkodó a helyes módszereket („shu”) alkalmazza, akkor a főhivatalnokok (dachen) nem tudnak önhatalmú döntéseket hozni, a közeli és megszokottak -az udvaroncok- pedig nem merik áruba bocsátani a befolyásukat.”³⁵ Az uralkodó intézkedéseinek elfogadtatására azonban hatalomra („shi”) van szüksége, enélkül nem fognak

²⁷ A „szent királyok”, legendás, mitikus uralkodók, akik az erkölcsös és jó kormányzást testesítik meg a kínai filozófiában.

²⁸ Dawson: i.m. 101. o.

²⁹ Tőkei: i.m. 261. o.

³⁰ Uo. 261. o.

³¹ Sima Quian (i.e. 145-86), a kínai történettudomány atyjaként tisztelik, „A történetíró feljegyzései” („Shiji”) c. munkája, amely az ókori Kína történetét meséli el, modellként szolgált a későbbi korok történelmi munkáihoz.

³² Gernet, Jacques: A kínai civilizáció története. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 88. o.

³³ Ames, Roger T.: The Art of Rulership A Study of Ancient Chinese Political Thought. State University of New York Press, New York, 1993, 130. o.

³⁴ Tőkei: i.m. 270. o.

³⁵ Uo. 277. o.

rá hallgatni. A hatalom azonban önmagában kevés, hiszen „a hatalmi helyzet (shi) tehát elősegítheti a jó kormányzást is, de elősegítheti a felfordulást is.”³⁶ Ennek kiküszöbölésére törvényekre is szükség van: „azok, akik a világot kormányozzák, nemigen emelkednek túl a közepességen (zhong); s akik miatt én a hatalmi helyzetről (shi) beszélek, azok éppen a közepes képességűek (zhong). (...) Ha ápolják a törvényeket (fa) és szilárdan megmaradnak hatalmi helyzetükben (shi), akkor jó kormányzást folytatnak, de ha hátat fordítanak a törvényeknek és elhagyják hatalmi helyzetüket, akkor felfordulást támasztanak.”³⁷

Han Fei szerint tehát az uralkodónak a hatalmi helyzetre („shi), megfelelő módszerekre („shu”) és törvényekre („fa”) van szüksége céljai eléréséhez. Shang Yang és Han Fei célja az volt, hogy legyen egy egyszerű, a gyakorlatban megvalósítható és kellőképpen hatásos eszköz az uralkodó kezében, amellyel elérheti céljait. Az állam alkotott törvények olyan eszközök, amelyek a kor kihívásaira válaszolnak és képesek a céloknak megfelelni. A jog szabályai nem egy felsőbb hatalomtól származnak vagy valamilyen felsőbb igazságtól vezérelve születnek. Nincsen jelentősége annak sem, hogy ezek a szabályok a logikai gondolkodás, a meglévő szokások vagy egyéb normákból levezethetők-e.³⁸ Az egyetlen igazodási pont az, hogy az uralkodó képes-e felülemelkedni a belső és külső válságon és tud-e úgy megalkotni szabályokat, hogy meg tudja birkózni országának problémáival. A legisták szerint nem léteznek olyan általános erkölcsi elvek, amely minden korban és minden időben képesek a rendet megteremteni, ezért van szükség egy objektív mércére. Ez azonban önmagában nem elég, ehhez az ezt végrehajtó apparátusra is szükség van. Han Fei úgy vélte, a célok elérése érdekében, mind Shen Buhai, mind Shang Yang elméletét át kell ültetni a gyakorlatba, némileg leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy bürokráciára („helyes módszer”, „shu”) és a törvényekre („fa”) is szükség van. „Ha a fejedelemnek nincs helyes módszere (shu), akkor csalás uralkodik felül; s ha az alattvalók előtt nem állnak törvények (fa), akkor felfordulás támad alul. Ezért nem lehet nélkülözni egyiket sem, mindkettő a császárok és királyok (diang) eszköze.”³⁹

A társadalmi rendet és a jó kormányzást nem az uralkodó erényei alakítják ki, hanem maga a törvény, ebben az esetben még a kevésbé tehetséges vezető is képes egy országot jól irányítani: „Ha elveti a törvényeket (fa) és a helyes módszereket (shu), s csupán szívére bízta magát a kormányzásban, akkor maga Yao sem képes jól irányítani egy országot. (...) Ha azonban elérjük, hogy a közepes tehetségű uralkodó (zhongzhu) megtartsa a törvényeket (fa) és helyes módszereket (shu), mint ahogy az ügyetlen ács jól megfogja a körzöt, szögvasat és láb-hüvely mércét, akkor a tízezer dologból semmi sincs veszve.”⁴⁰

A Han Feizi 43. fejezetében olvashatunk a helyes kormányzás elveinek lényegéről, a módszerekről és törvényekről: A helyes módszerek alkalmazása azt jelenti, hogy először meg kell határozni a feladatokat, ehhez mérten kell hivatalokat felállítani, a munkák elvégzését a bürokratakon számon kell kérni. A törvényeket és rendeleteket nyilvánosságra kell hozni, amelyeknek „pontosan meghatározottaknak” kell lenniük, azért, hogy még a legegyszerűbb ember is tisztában legyen ezekkel. Aki tiszteletben tartja a törvényeket azt jutalmazni kell, aki megszegi azt büntetni kell. A törvény a zsinórmérték, amelyhez mindenkinek igazodnia kell. A stabil kormányzáshoz mindkettőre szükség van, egyik sem lehet meg a másik nélkül, mert különben zűrzavar támad.⁴¹

Han Fei téveszmének minősítette Konfuciusz erényes emberekről szóló tanításait, a „Nyolc téves elmélet” című fejezetben világossá teszi a teória hibáit: „Aki rokonainak és

³⁶ Uo. 298. o.

³⁷ Uo. 301. o.

³⁸ Liu, Yongping: *Origins of Chinese Law, Penal and Administrative Law in its Early Development*, Oxford University Press, Hong-Kong, Oxford, New York, 1998, 184. o.

³⁹ Tőkei: i.m. 305. o.

⁴⁰ Uo. 288. o.

⁴¹ Uo. 305. o.

barátainak (guren) önös érdekeit (si) szolgálja, arról azt mondják, hogy nem hagyja cserben (rokonait). Aki szétosztogatja a közvagyont (gongcai), arról azt mondják, emberséges ember (renren). Aki nem sokra becsüli a hivatali jövedelmet (lu), de fontosnak tarja saját személyét (shen), arról azt mondják, hogy nemes ember (junzi). Aki elferdíti a törvényeket (fa) és rokonainak (qin) kedvez, arról azt mondják, helyes a magatartása (youxing).⁴² A saját érdekek követése és a rokonok pozícióba juttatása azonban nem más, mint „az uralkodó (renzhu) nagy megkárosítása.”⁴³ Az uralkodó csak a helyes módszer (shu) követése útján tudja elérni céljait, azaz magának kell a megfelelő embereket a megfelelő posztokra ültetnie: „Emberek hivatalba ültetése az ügyek intézésére: ez (az ország) fennmaradásának vagy pusztulásának, jó kormányzásának vagy felfordulásának fordulópontja.”⁴⁴ Az uralkodónak nagyon gondosan kell embereit megválogatnia, „az okos ember” ugyanis „nem feltétlenül megbízható is. Ha túlságosan sokra tartjuk az okosságát, ezáltal tévedésbe eshetünk megbízhatósága (xin) felől.”⁴⁵ A művelt emberek kihasználják a hivatali pozícióval járó helyzetüket és becsapják az uralkodót, az „erkölcsében kiművelt” emberek pedig nem tudják feladataikat a megfelelő színvonalon ellátni, ezért „az ügyek óhatatlanul összezavarodnak.”⁴⁶ Egy jól kormányzott államban mindenkinek közérdeket kell szolgálnia: „Az irodalmi műveltséget (wenxue) megszüntetve világossá tenni a törvényeket és mértékeket (ming fadu), az önös érdekeket elfojtva mindent a valóban érdemdús szolgálatokra összpontosítani: ez közérdek (gongli).”⁴⁷

A modern bürokrácia alapelvei jelennek meg a hivatali hatáskörökről szóló elmélkedésben: „Az, hogy a kormányzás során nem szabad túllépni a hivatal (hatáskörén), azt jelenti, hogy mindenki törődjön a (saját) kötelességével, és ez helyes”⁴⁸, és megjelenik a hozzáértő hivatalnok gondolata is: „Mármost: aki hivatalban kormányoz, az (mindenekelőtt) bölcs és tehetséges legyen.”⁴⁹ Han Fei szerint „(...) a feladatokhoz mérten kell hivatalt adományozni, a névvel (ming) egybehangzóan kell számon kérni a valóságot (shi) (...).”⁵⁰ Salát megjegyzi, hogy a tisztségnek („ming”) megfelelő kötelességeket kell számon kérni a valóságban („shi”), ha ez a kettő megfelel egymásnak, akkor a hivatalnok jól végzi a dolgát. Ha azonban a „ming” és a „shi” ellentmondanak egymásnak, akkor a hivatalnok nem teljesíti a feladatát, tehát meg kell büntetni.⁵¹ Ez az elv lett a későbbi mandarin állam működésének alapja, a császári Kínában az állam működésének alapvető feltétele volt, hogy a hivatalok jól végezzék a feladataikat, ezért a jogalkotás is a bürokrácia működésére helyezte a hangsúlyt, a hivatalnokvizsgák rendszerét és a kiválasztás elveit később a konfucianusok sem támadták, inkább igyekeztek a gyakorlatba átültetni.⁵² Kína közigazgatási-jogi rendszere egészen a császárság bukásáig a legista elveknek megfelelően, ám konfucianus szellemben működött.

A legisták úgy gondolták, hogy a kormányzás és a társadalmi irányítás alapja a büntetések és jutalmazások konzekvens alkalmazása: „...ha pedig hiányzik a jutalmazásokkal való buzdítás és büntetésekkel való megfélemlítés, ha kiengedjük kezünkől a hatalmi helyzetet (shi) és eldobjuk a törvényeket (fa), akkor maga Yao és Shun magyarázhatja ajtóról ajtóra járva, minden egyes embernek (a jó kormányzás elveit), ők sem lesznek képesek jól kormányozni

⁴² Uo. 309. o.

⁴³ Uo. 310. o.

⁴⁴ Uo. 310. o.

⁴⁵ Uo. 311. o.

⁴⁶ Uo. 311. o.

⁴⁷ Uo. 312. o.

⁴⁸ Uo. 307. o.

⁴⁹ Uo. 308. o.

⁵⁰ Uo. 305. o.

⁵¹ Salát Gergely: A teljhatalom ideológiája: a legizmus, In: Kósa Gábor-Várnai András-Hamar Imre-Szojka Szilvia-Mészáros Anna-Salát Gergely-Kósa Gábor-Várnai András (szerk.): Bölcselők az ókori Kínában. ELTE Távol-keleti Intézet, Budapest, 2013, 62. o.

⁵² Uo. 64. o.

még három családot sem.”⁵³ A legizmus egyik másik alapvetése a kölcsönös felelősségi rendszer tana volt, amely a későbbi évszázadokban is létező gyakorlat maradt, melynek lényege szerint a családokat nagyobb csoportokba osztották, ahol az emberek közösen osztottak a jutalmakban és a büntetésekben is.⁵⁴ Eme kollektív felelősség a gyakorlatban úgy működött, hogyha egy adott csoportban valaki bűncselekményt követett el, a csoport minden tagját felelősségre vonták, ez alól csak az mentesült, aki feljelentette a bűnöst.

A legista gondolkodók szerint a nép irányítására egyedüli eszköz az új törvények megalkotása, amelyekkel az uralkodó el tudja érni a céljait. Ha nincsenek irányító normák, akkor az emberek olyanok, mint „a madarak vagy a vadállatok”: „az emberek (irányításának) alapja a törvény. Ezért a jó uralkodó a törvény segítségével befolyásolja az embereket, és így az uralkodó (elnyeri) a tiszteletet és az (ország) területe felvirágzik.”⁵⁵ A bűnelkövetések megakadályozására még a kisebb súlyú bűncselekmények elkövetőit is rendkívül szigorúan meg kell büntetni, hogy ezzel további bűncselekményeket lehessen megakadályozni. Han Fei szerint: „A jutalmak osztásában az uralkodó olyan jóságos, mint a jókor jött eső, minden embernek haszna van a nagylelkűségéből; de a büntetések kiszabásában borzalmas, akár a villámlás.”⁵⁶ Shang Yang ugyanezt fejezi ki más szavakkal: „Semmi sem fontosabb a bűnelkövetések felszámolásában, mint a szigorú büntetések alkalmazása.”⁵⁷ Az állam által alkotott törvényeket azonban megfelelő módon végre is kell hajtani és ebben nem lehet szubjektív szempontoknak engedni: „Amikor az uralkodó és hivatalnokai képtelenek a törvényeket végrehajtani és engedik, hogy saját érdekeik felülírják (a szabályokat), akkor káosz lesz. Ezért törvényeket kell hozni, világosan meg kell határozni a feladatokat és a jogsértések megítélésében nem szabad a magánvéleménynek teret engedni.”⁵⁸

A jog szabályai egy olyan mércét jelentenek, amelyekhez mindenkinek igazodnia kell, ez az általános zsinórmérték helyettesíti az erényeket, ami összhangban van a törvény betűjével az jó, ami megsérti az rossz. Miután a jognak objektívnek, részrehajlástól mentesnek kell lennie, éppen ezért minden szubjektív interpretációt ki kell küszöbölni. Sima Qian idézi Li Si⁵⁹ egyik beadványát, amit az első császárnak írt, amelyből kiderül, hogy a törvények értelmezése csak egyféle lehet, a hivatalos állami állásponttól eltérő értelmezéseket be kell tiltani, a törvényeknek nem megfelelő műveket pedig meg kell semmisíteni, hiszen ezek csak a vitákat szülik és gyengítik az uralkodó hatalmát: Azok, akik nincsenek egy véleményen az uralkodóval „(...) kölcsönösen támogatják egymást, s ócsárolják a törvénykezés és helyes tanítás (fajiao) rendszabályait. Ha meghallják, hogy kibocsátottál egy rendeletet, nyomban bírálgatni kezdik, mind a maga tanai szempontjából. Ha belépnek (az udvarba), szívükben ellenzik (a törvényeidet), és ha kilépnek, az utcákon bírálgatják azokat. (...) Ha ennek az állapotnak véget nem vetünk, fent az uralkodó hatalma (shi) hanyatlásnak fog indulni, lent pedig pártos szövetségek alakulnak. Mindezt be kellene már tiltani.”⁶⁰ Egy jól kormányzott országban nincsen helye a széthúzásnak, a többféle álláspontnak, vitának. Ha teret engedünk az uralkodó ideológiától eltérő nézeteknek az szükségképpen zűrzavarhoz vezet: „A szavak közül nem lehet kettő – két különböző – is értékes, a törvények közül nem lehet kettő (egyaránt) megfelelő. Ezért azokat a szavakat és tetteket, amelyek nem igazodnak a törvényekhez és rendeletekhez, be kell tiltani.”⁶¹ A művelt emberekre – akik a vitákat szítják – a kormányzásban nincsen

⁵³ Tőkei: i.m. 302. o.

⁵⁴ Dawson: i.m. 103. o.

⁵⁵ Liu: i.m. 182. o.

⁵⁶ Dawson: i.m. 103. o.

⁵⁷ Ren, Xin: Tradition of law, an the law of tradition: law, state and social controll in China. Greenwood Press, Westport, 1997, 21. o.

⁵⁸ Forges-Fang: i.m. 6. o.

⁵⁹ Li Si (i.e. 280-208), az első császár főminisztere, a birodalom egyesítésében kulcsszerepe volt.

⁶⁰ Tőkei: i.m. 381. o.

⁶¹ Uo. 303. o.

szükség, ezáltal csak káosz keletkezik. „A törvényeket azért alkotjuk, hogy általuk vezessük a népet, ám ha nagyra becsüljük az irodalmi műveltséget, akkor a népben kétségek támadnak a törvények felől, amelyeket követnie kellene.”⁶²

Ugyanez a „törvényhez ragaszkodás elve” jelenik meg az igazságszolgáltatásban is, az uralkodó nem cselekedhet szubjektív megfontolások szerint, nem viselkedhet önkényesen, mert ezzel csak a dinasztijának és saját magának okoz kárt, amelynek a vége az lehet, hogy elmozdítják az állam éléről. Az állam vezetőjének tartania kell magát a „mércehez”, ami mindig a törvények előírásait jelenti. „Aki elveti a törvényeket és előírásokat, s csak úgy vaktában dühöng, az hiába öldököl és mérszáról, a bűnösök nem félnek tőle. (...) „Ezért a tökéletesen jól kormányzott országban vannak jutalmak és büntetések, de nem létezik jókedv és harag (az ítékezésben).”⁶³

Han Fei művében megjelennek már a jog érvényesülésének problémái is, a szerző foglalkozik azzal is, hogy milyenek kell lennie a jó törvénynek ahhoz, hogy az emberek kövessék a normákat. Ehhez figyelembe kell venni az emberek természetét is: „A bölcs uralkodó úgy jutalmaz, hogy meg is lehessen érdemelni, és úgy állapítja meg a büntetéseket, hogy azokat el is lehessen kerülni.”⁶⁴ Ennek az elvnek az előfeltétele, hogy a törvények eleget tegyenek a „világosság és érthetőség” elvének: „(...) ha a tömegek számára alkotott törvényeket, még a legbölcsebb emberek is nehezen értik meg, akkor a népnek végképpen semmi módja rá, hogy megértse azokat.”⁶⁵ A jogkövetés azonban magától nem alakul ki, ehhez megfelelő törvények és megfelelő végrehajtás, illetve jogalkalmazás kell. A legisták szerint a törvényeknek kiszámíthatóknak kell lenniük, ha a törvény előír valamilyen büntetést vagy jutalmazást, akkor ezt mindenképpen alkalmazni kell, úgy ahogy a szabály maga ezt kifejezte. Különösen igaz ez a büntetésekre, hiszen az elkövetőnek kalkulálnia kell azzal, hogy a cselekménye nem marad következmények nélkül.

A legista gondolkör egyik első alkalmazója, Shang Yang szerint csak a törvények képesek biztosítani egy országban a rendet. Az emberekben meglévő „hat tetű” elszaporodása hamar zűrzavarhoz és káoszhoz vezet, ez a hat tulajdonság: „Az öregség tisztelete, a másokból élés, a szépség, a szeretet, a becsvágy és erényes magaviselet. Ha ezt a hat (erényt) komolyan veszik, biztosra vehető a feldaraboltság is.”⁶⁶ Shang Yang is megpróbálta megtalálni azokat a visszahúzó erőket, amelyek nem teszik lehetővé, hogy egy ország csatarendbe állítsa népét és képes legyen a külső támadásoknak ellenállni. Ő tíz dolgot emel ki, amelyek, ha „felvirágoznak”, akkor biztos a pusztulás, ezek: a szertartások (li), a zene (yue), a dalok (shi), az írások (shu), az erényesség (shan), az erkölcsi művelődés (xiu), a szülőtisztelet (xiao), a bátytisztelet (ti), a feddhetetlenség (lian), az ékesszólás (bian).⁶⁷ Ezért van szükség a büntetések és jutalmazások helyes alkalmazására, amelynek lényegét ekképpen foglalta össze: „Ha gyáva embert büntetések segítségével fogjuk szolgáltra, feltétlenül bátor lesz; és ha a bátorra lett embert jutalmak segítségével alkalmazzuk tovább, meghalni is kész lesz. Ha pedig a gyáva emberek bátorra lettek, és már a bátrak meghalni is készek, (akkor az országnak nincs méltó ellenfele); és az ország, amelynek nincs ellenfele, az erős, lévén pedig erős, királyi hatalmat nyer (wang).”⁶⁸

A császárkori Kína törvénykönyveiben⁶⁹ a két egymással részben szembenálló filozófia, a legizmus és a konfucianizmus összefonódott: a kínai jogi kultúra „kívül konfuciánus, belül

⁶² Uo. 312. o.

⁶³ Uo. 291. o.

⁶⁴ Uo. 289. o.

⁶⁵ Uo. 323. o.

⁶⁶ Uo. 383. o.

⁶⁷ A felsorolás egyértelműen utal a konfuciánus értékek tagadására.

⁶⁸ Uo. 384. o.

⁶⁹ Az első teljes egészében ránk maradt törvénykönyv a Tang-kódex a 653-as évből maradt ránk, a későbbi dinasztiák nagyobb részben ezt másolták (Ming- és Qing-kódexek).

legista”⁷⁰; más értelmezésben a legista irányzat által inspirált kódexek előírásait konzisztensen alkalmazták két évezreden keresztül, a szabályok legitimációját azonban a „konfuciánus aura” határozta meg. A későbbi korokban számos császárt és minisztert találunk, akik maguk is a legizmus hívei voltak, ugyanakkor az uralkodók a konfucianizmus szellemében kormányoztak.⁷¹ A két tan látszólagos ellentétei mögött azonban nagyon sok tekintetben azonosság volt, ezért sikerült őket összeegyeztetni. Mindkettő a hatalom központosítása mellett érvelt, az uralkodót tartották a legfőbb hatalomnak, a császárt a minisztereknek és a hivatalnokoknak kell segíteniük, a népben tudatlan tömeget láttak, akikkel szemben végső esetben a törvény szigorával kell fellépni.⁷² Az első császár sem volt „velejtéig romlott” legista, sok esetben konfuciánus elveket vallott, mint erről az általa állított kőtáblák szólnak. Habár Qin Shi Huangdi uralma csak 15 évig tartott (i.e. 22–206), ezen rövid időszak alatt azonban olyan mértékben sikerült átalakítani a kormányzás és közigazgatás rendszerét, amely aztán kétezer éven keresztül egyfajta modellként szolgált a későbbi uralkodók számára. A legizmus tanai, habár történelmi léptékben rendkívül rövid ideig voltak teljes mértékben gyakorlatban, a kínai császárság jogi, igazgatási gyakorlatát a huszadik századig jelentősen befolyásolták, egyes elemei a politikai-jogi gondolkodásban a mai napig hatnak.

Irodalomjegyzék

Ames, Roger T.: *The Art of Rulership A Study of Ancient Chinese Political Thought*. State University of New York Press, New York, 1993.

Creel, Herrlee: *Chinese Thought from Confucius to Mao Tse-Tung*. University of Chicago Press, Chicago, 1953.

Dawson, Raymond: *A kínai civilizáció világa*. Osiris, Budapest, 2002.

Fu, Zhengyuan: *China’s Legalist: The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling*. M.E. Sharpe, New York, 1996.

Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Liu, Yongping: *Origins of Chinese Law, Penal and Administrative Law in its Early Development*, Oxford University Press, Hong-Kong, Oxford, New York, 1998.

Ren, Xin: *Tradition of law, an the law of tradition: law , state and social controll in China*. Greenwood Press, Westport, 1997.

Ryckett, W. Allyn: *Guanzi: Political, Economic, and Philosophical Essays from Early China I*. Princeton University Press, New Jersey, 1998. <https://doi.org/10.1515/9780691215044>

⁷⁰ Fu, Zhengyuan: i.m. 7. o.

⁷¹ Az első császár rövid uralkodása a rendkívül szigorú testi büntetéseknek és a közemberek életének, erejének korlátlan felhasználása miatt rendkívül gyűlöletesnek számított a korabeli Kínában, ezért a későbbi korok uralkodói szóba sem hozták a legista elveket, ámbár látván annak hatékonyságát mégiscsak használták a módszereit és ez a törvénykönyvekben is megjelent (pl. a halálbüntetéssel sújtott cselekmények nagy száma, ill. erkölcsi szabályok megsértéséért kilátásba helyezett halálbüntetéssel sújtandó cselekmények).

⁷² Konfuciusz maga is úgy vélte, hogy a halálbüntetésre és általában a büntetésekre szükség van, amíg az emberek nem fejlesztik tökélyre erényeiket.

Salát Gergely: A teljhatalom ideológiája: a legizmus. In Kósa Gábor-Várnai András-Hamar Imre-Szojka Szilvia-Mészáros Anna-Salát Gergely-Kósa Gábor-Várnai András (szerk.): Bölcselők az ókori Kínában. ELTE Távol-keleti Intézet, Budapest, 2013.

Tőkei Ferenc: Kínai filozófia. Ókor – II. kötet. Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005.